

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال دوازدهم، شماره بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۳

تحلیل نقش بازارچه مرزی ماهیرود در توسعه فضایی - کالبدی منطقه مرزی با تأکید بر عامل مهاجرت و کاهش محرومیت

سیدهادی زرقانی (دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

h-zarghani@um.ac.ir

هادی اعظمی (دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

aazami@um.ac.ir

اسماعیل علمدار (کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

smaeilalamdardar2007@gmail.com

چکیده

اهداف: توسعه و امنیت مناطق مرزی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های دولتمردان است. در راستای تحقق این امر، تأسیس بازارچه مرزی یکی از شناخته‌شده‌ترین روش‌های توسعه اقتصادی این نواحی محسوب می‌شود. این مراکز اقتصادی می‌توانند نقش قابل توجهی در بهارمغان آوردن توسعه و امنیت مناطق مرزی داشته باشند. در این پژوهش، به بررسی تأثیرات فضایی - کالبدی بازارچه مرزی ماهیرود شهر سربیشه در منطقه، بعد از تأسیس آن پرداخته می‌شود. روش: این پژوهش از حیث ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود. اطلاعات مورد نیاز پژوهش به دو شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه، مصاحبه و بازدید میدانی) گردآوری شده‌اند. اطلاعات گردآوری شده از ۱۳۵ نفر جامعه نمونه، با استفاده از نرم‌افزار SPSS در قالب روش‌های آماری توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شده‌اند.

یافته‌ها/ نتایج: نتایج حاکی از آن است که با فعال شدن بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه، در بخش تغییرات کالبدی اقدامات عمرانی از قبیل احداث جاده، فراهم نمودن تأسیسات زیربنایی آب، برق، تلفن و مراکز بیمه و بانک صورت گرفته است. در این بازارچه علاوه - بر افزایش انگیزه برای سکونت و افزایش اشتغال، کاهش محرومیت را به دنبال داشته است. **نتیجه‌گیری:** این بازارچه در سطح خرد در محدوده سکونتگاه‌های روستایی و در سطح منطقه مرزی، تأثیرات مثبتی در ابعاد کالبدی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی داشته است. این

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۱۶ تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۱/۲۹

مطلب نشان می‌دهد که باید به بازارچه مرزی در چارچوب برنامه‌های آمایش ملی، استانی و مناطق مرزی توجه جدی شود.

کلیدواژه‌ها: بازارچه مرزی، توسعه فضایی - کالبدی، ماهیرود سربیشه، مهاجرت، محرومیت

۱. مقدمه

توسعه و امنیت دو الزام زندگی بشر امروزی هستند که درکنار یکدیگر آسایش را برای ساکنان یک منطقه فراهم می‌سازند. مناطق مرزی کشور ما نیز از این دو مورد مهم مستثنی نیستند (جمعه‌پور و طالبی، ۱۳۹۰، ص. ۶۷). مهم‌ترین نقش و کارکرد مرز، تحدید حدود منطقه‌ای است که داخل آن قدرت واحدی اعمال می‌شود (پرسکات^۱، ۱۳۵۸، ص. ۱۶۱)؛ اما با گذر زمان و بروز پدیده جهانی - شدن ارتباطات و اطلاعات و جهانی‌شدن اقتصاد و بازار، ما شاهد تعریف کارکردهای جدیدی برای مرزها هستیم؛ از این رو، کشورها تلاش می‌کنند تا با تغییر کارکرد دفاعی - امنیتی مرزها و تبدیل آن به کارکرد ارتباطی و تجاری، از متغیر توسعه برای برقراری امنیت استفاده نمایند و در این چارچوب، ایجاد و گسترش بازارچه‌های مرزی، ایجاد مناطق آزاد تجاری - صنعتی در مناطق مرزی و ... در دستور کار دولت‌ها قرار می‌گیرد (زرقانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۲۴).

یکی از راه‌های مقابله با چالش‌های مناطق مرزی، ایجاد و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در این مناطق است که این امر نقش اساسی در ترقی و توسعه اقتصادی نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد، ایجاد رابطه دوستی و سرعت بخشیدن به همکاری - های بیشتر بین این نواحی را دارد (چندویت^۲، ۲۰۰۴، ص. ۱۴۵). ایجاد بازارچه‌های مرزی یکی از تمهیدات لازم برای پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی است که زمینه را برای توسعه مبادلات مرزی قانونی فراهم می‌کند و با برقراری ارتباط سالم و مستمر تجاری با کشورهای همسایه، از ظرفیت‌های موجود در مناطق مرزی به‌نحو خوبی استفاده می‌کند (محمدی و فاطمی، ۱۳۸۴، ص. ۵۶). تأسیس این مراکز اقتصادی شرایط جدیدی را رقم می‌زند که این شرایط جدید مرکز را وادار به تجدیدنظر در

1 . Prescott

2. chandoevmit

روابط خود با پیرامون می‌سازند؛ این رابطه نوین بین مرکز و پیرامون، کاملاً با شرایط قبل متفاوت است (عندلیب، ۱۳۸۰، ص. ۳۵). این امر باعث توسعه فضایی - کالبدی این مناطق می‌شود و منجر به ایجاد همگرایی مرزنشینان، تثبیت آن‌ها در این مناطق و کاهش محرومیت منطقه خواهد شد.

تاکنون، در زمینه بازارچه‌های مرزی پژوهش‌های متعددی انجام شده‌اند؛ اما آنچه این پژوهش را از سایر تحقیقات متمایز می‌کند، تمرکز بر تأثیرات فضایی - کالبدی این بازارچه‌ها و تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها در مناطق مرزی و همچنین، ارائه یک مدل عملیاتی که کاربست آن در نهایت، منجر به توسعه و امنیت این مناطق می‌شود، می‌باشد. علاوه بر این، در نمونه پژوهش، بر دو گروه مسئولین و مردم محلی برای کسب نتایج واقع‌بینانه‌تر تمرکز شد. همچنین، طبق بررسی‌های انجام‌شده، پژوهشی در رابطه با این نمونه موردی صورت نگرفته است. در تحقیق حاضر تلاش بر آن است تا نقش بازارچه مرزی ماهیرود در توسعه فضایی - کالبدی منطقه مرزی سریشه، با تأکید بر دو شاخص مهاجرت و محرومیت تجزیه و تحلیل گردد.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه این پژوهش تاکنون تحقیقات متعددی انجام شده‌اند؛ اما به‌طور خاص، پژوهشی با تمرکز بر توسعه فضایی - کالبدی مناطق مرزی کمتر انجام شده است. در ادامه، به‌اختصار به بعضی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

مهدیزاد (۱۳۸۹) تحقیقی را با عنوان «تحلیل بازتاب‌های سیاسی و فضایی بازارچه‌های مرزی (نمونه موردی: بازارچه مرزی باشماق مریوان)» انجام داده است. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از این بود که بازارچه مرزی باشماق توانسته است اثرات اقتصادی - سیاسی مثبتی را مانند ایجاد و گسترش زیرساخت‌ها، افزایش همکاری‌های منطقه‌ای استان‌های کردنشین و افزایش اشتغال و کاهش قاچاق در مناطق مرزنشین برجای گذارد.

محمدپور و احمدی پور (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی (نمونه موردی: بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان)» بیشتر بر روی کارکرد مرز تأکید داشته است. وی بیان کرده است که به‌دلیل تغییر کارکرد مرز از امنیتی به تجاری و بازگشایی مرز باجگیران در پی تأسیس بازارچه‌های مرزی مشترک، منطقه باجگیران شاهد تغییرات فضایی و

جغرافیایی زیادی بوده است؛ به طوری که نمای این شهر نسبت به قبل از بازگشایی، تحولات اساسی داشته است.

لی بائوپه، فونسل، فتسامون، سوفیت، و وانثانا^۱ (۲۰۰۴) به بررسی اثرات اقتصادی- اجتماعی تجارت مرزی و تأثیر آن در افزایش استانداردهای سطح زندگی مردم در سه ایالت کشور لائوس پرداخته‌اند. این تحقیق در چند قسمت تهیه شده است؛ در قسمت اول، به چارچوب‌های سیاسی تجارت و اقتصاد در نواحی مرزی، در قسمت دوم، به کالای تولیدشده در منطقه مورد مطالعه و چگونگی صادر شدن آن و سپس، به آنالیز اثرات تجارت مرزی در افزایش تنوع و کیفیت کالا، ایجاد اشتغال و به طور کلی به افزایش استانداردهای زندگی این ایالت‌های سه‌گانه پرداخته است.

مورشید و تووت^۲ (۲۰۰۵) مبادلات مرزی کامبوج، لائوس، ویتنام و تایلند را بررسی کرده‌اند. در این تحقیق، به چهار جنبه در ارتباط با اقتصاد مرزی در کامبوج توجه شده است. نتایج نشان داد ریسک سرمایه‌گذاری با وجود افزایش رقابت‌های بازاری و نیز هزینه‌های رسمی و غیررسمی ترخیص کالا، به‌ویژه برای تجارت‌های کوچک افزایش یافته است.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳.۱. روش تحقیق

این پژوهش از حیث ماهیت و روش، توصیفی- تحلیلی است که اطلاعات مورد نیاز پژوهش به دو شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه، مصاحبه و بازدید میدانی) گردآوری شده‌اند. این پژوهش به دنبال پاسخ به سه سؤال زیر می‌باشد:

۱. تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود تا چه میزان بر توسعه فضایی- کالبدی منطقه مرزی سریشه تأثیر داشته است؟
۲. ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیروود و توسعه فضایی- کالبدی ناشی از آنچه تأثیری بر کاهش مهاجرت و ارتقای انگیزه مرزنشینان برای سکونت در منطقه مرزی سریشه داشته است؟

1. Leebouapao, Phonesaly, Phetsamone, Souphith, & Vanthana

2. Murshid & Tuot

۳. تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرو تا چه میزان در کاهش محرومیت منطقه مرزی سریشه نقش داشته است؟

متناظر با سؤالات ذکر شده، فرضیه‌های تحقیق طرح شده‌اند که برای جلوگیری از تکرار، در قسمت ارزیابی فرضیه‌ها ذکر شده‌اند.

در مطالعه میدانی، اطلاعات از طریق مراجعه به منطقه و مشاهدات محلی، مصاحبه با مسئولین، و توزیع پرسشنامه بین دو گروه (گروه اول، غرفه‌داران، کسبه، کارگران، شاغلان بخش‌های خصوصی و دولتی و مردم محلی و گروه دوم، مقامات و مسئولان و کارشناسان سیاسی) جمع‌آوری شدند. با توجه به محدودیت جامعه آماری گروه دوم، نیازی به نمونه‌گیری نبود؛ بنابراین، ۳۵ پرسشنامه بین آن‌ها توزیع گردید. برای گروه اول، با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران، از بین جامعه آماری ۱۳۵ نفری ۱۰۰ نفر تعیین شدند. سپس، از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده ۱۰۰ پرسشنامه توزیع گردید. در نهایت، اطلاعات گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS در قالب روش‌های آماری توصیفی و استنباطی نظیر طبقه‌بندی، رسم جداول، نمودار، آزمون دو جمله‌ای و ... تجزیه و تحلیل شدند.

۲.۳. منطقه مورد مطالعه

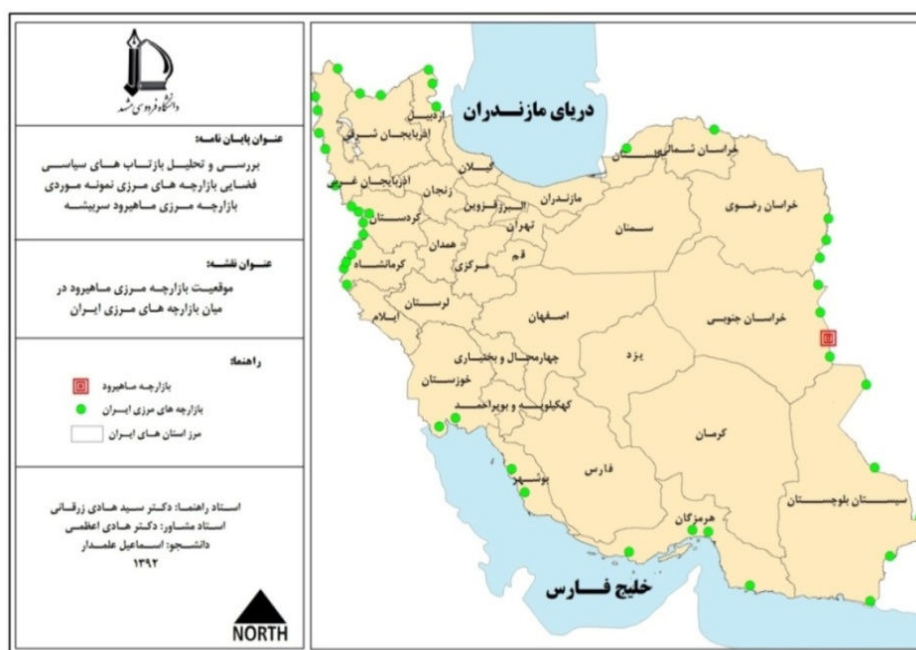
شهرستان سریشه به مرکزیت شهر سریشه با مساحتی معادل ۸۲۵۱ کیلومتر مربع، در شرق ایران و حاشیه شمال شرقی دشت لوت، در جنوب شرقی شهرستان بیرجند و در محور بین‌المللی بیرجند- زاهدان واقع گردیده است. این شهر از شمال و غرب به شهرستان بیرجند و از جنوب به شهرستان نهبندان و از شرق به کشور افغانستان محدود است و طول مرز مشترک آن با کشور افغانستان حدود ۱۱۰ کیلومتر می‌باشد. شهر سریشه در فاصله ۶۶ کیلومتری بیرجند، مرکز استان خراسان جنوبی قرار دارد (برزگران و ریاسی، ۱۳۹۱، ص. ۱۸). این شهرستان دارای ۶۵۰ آبادی و سه بخش است. این بخش‌ها عبارت‌اند از: بخش مرکزی به مرکزیت سریشه، بخش دُرُح به مرکزیت درح و بخش مود به مرکزیت مود. (www.sk-sarbishe.ir, 12/02/2014).

بازارچه مرزی ماهیرو در فاصله ۲۱۰ کیلومتری مرکز استان خراسان جنوبی قرار دارد. نزدیک‌ترین مرکز ولایت کشور افغانستان به این بازارچه، ولایت فراه با فاصله ۱۲۰ کیلومتر است. فعالیت بازارچه رسماً از مورخ ۸۷/۵/۲۲ شروع گردیده است (سازمان بازارچه‌های مرزی، ۱۳۹۱، ص. ۲).

۴. تاریخچه بازارچه مرزی

در ایران، فعالیت اقتصادی غیررسمی مرزنشینان از سابقه زیادی برخوردار است؛ البته، از حیث قانونی، نحوه فعالیت تجاری مرزنشینان در سال‌های ۱۳۳۱ و ۱۳۴۴ به‌صراحت در قانون مبادلات مرزی بیان شد و براساس تبصره الحاقی ماده ۴ این قانون در سال ۱۳۴۸، امکان تشکیل شرکت‌های تعاونی مرزی پدید آمد (محمودی، ۱۳۷۹، ص. ۱۸).

بازارچه مرزی به‌عنوان نهاد نوینی که توانایی حل بسیاری از مشکلات مناطق مرزی را دارا می‌باشد، از اواسط دهه ۱۳۶۰ ذهن بسیاری از سیاست‌گزاران و مسئولان محلی را به‌خود مشغول نمود (کامران و محمدپور، ۱۳۸۸، ص. ۹)؛ براین‌اساس، اولین بازارچه مرزی در محل بازار ساری‌سو در مرز بازرگان در سال ۱۳۶۷ تأسیس شد (محمدپور فیلشور، ۱۳۸۱، ص. ۳۲۸). شکل (۲) موقعیت بازارچه‌های مرزی کشور را به‌همراه بازارچه مرزی ماهیرود نمایش می‌دهد:

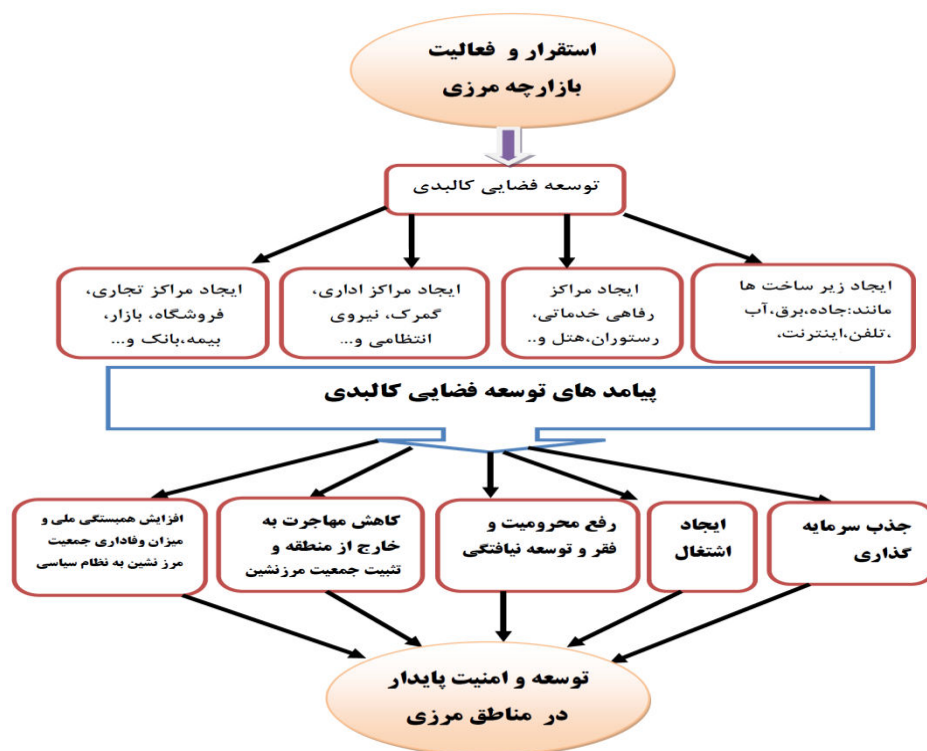
شکل ۲- موقعیت بازارچه‌های مرزی کشور و بازارچه مرزی ماهیرود سریشه

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۴. ۴. بازارچه مرزی و کارکردهای آن

تعریف بازارچه را می‌توان این‌گونه بیان نمود: «بازارچه در مقیاسی خرد و کوچک و دارای شرایط و قوانین خاصی است که آن را از مفهوم بازار متمایز می‌کند» (اداره کل مقررات صادرات و واردات، ۱۳۸۰، ص. ۲۲)؛ به این ترتیب، مناطق مرزی که برای ایجاد بازارچه مرزی مناسب هستند، با رعایت اولویت‌هایی مانند استعدادهای محلی، ضرورت توسعه روابط تجاری با کشورهای همجوار و لزوم تقویت زمینه‌های اشتغال می‌توانند به تأسیس بازارچه مرزی اقدام نمایند.

همان‌طور که ذکر شد، مهم‌ترین کارکرد بازارچه‌های مرزی و هدف از تأسیس آن‌ها، ایجاد توسعه و برقراری امنیت در مناطق مرزی است که این موضوع در قالب مدل مفهومی تحقیق، در شکل (۳) نشان داده شده است:

شکل ۳- کارکرد بازارچه مرزی و تأثیر آن بر امنیت و توسعه مناطق مرزی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۵. یافته‌های تحقیق

فهم دقیق و درست عوامل مؤثر بر کالبد و فضای شهر و روستا از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، از جمله پایه‌های اصلی برنامه‌ریزی و مدیریت شهر و منطقه پیرامونش است. هر سکونتگاه انسانی، اعم از شهر و روستا از عواملی تأثیر می‌پذیرد که این عوامل فضاهای سکونتگاهی را خلق می‌کنند. قسمت عمده تصمیم‌گیری و مدیریت بازارچه‌های مرزی در خارج از محدوده اختیارات مدیریت محلی است؛ اما تأثیرات فضایی آن در سکونتگاه‌های منطقه‌ای و محله‌ای مرزها به-عنوان گلوگاه خروج و ورود کالا بسیار زیاد است. این تأثیرات به اشکال مختلفی چون شکل‌گیری مراکز تجاری و مالی گوناگون، ایجاد و گسترش مراکز اقامتی، تجهیز و بهسازی شبکه حمل‌ونقل، تأسیس مراکز مالی و بیمه‌ای دولتی و خصوصی، تغییر نقش شهر از اداری - سیاسی به تجاری و بازرگانی، بهبود زیرساخت‌های در بخش آب، برق، مخابرات، بهداشت، رشد شاغلان بخش خدمات، به‌خصوص شاغلان بخش تجاری و صادرکنندگان و واردکنندگان کالاها و نظایر این‌ها است (امینی-نژاد و بوچانی، ۱۳۸۳، ص. ۶۰). در ادامه مطلب با توجه به نتایج مطالعات کتابخانه‌ای و شواهد و داده‌های میدانی، مهم‌ترین بازتاب‌ها و تأثیرات فضایی - کالبدی بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه بر منطقه بررسی می‌شوند.

۵.۱. تأثیرات فضایی - کالبدی بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه

تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه در سال ۱۳۸۸ در استان خراسان جنوبی، پیامدهای مثبتی در سطح منطقه (شهر سربیشه، بخش درح و روستاهای مناطق مرزی) داشته است و حتی احداث جاده آسفالت بازارچه به ولایت فراه در افغانستان نشان می‌دهد که تأثیرات این بازارچه فراتر از مرزها است. در این چارچوب، برای فعال‌ساختن بازارچه مرزی اقدامات مختلفی در منطقه و بازارچه انجام گرفته‌اند؛ به‌عنوان نمونه، می‌توان به احداث و بهبود جاده و شبکه حمل‌ونقل، تأسیسات زیربنایی و خدماتی در بخش شبکه آب، برق، مخابرات، احداث مهمانسرا، رستوران، فروشگاه، تأسیسات بارگیری و حمل کالا، انبارها و سردخانه‌ها، استقرار مراکز اداری و نهادهای دولتی از قبیل مرزبانی، استانداری، گمرک، سازمان استاندارد، بانک، بیمه، دامپزشکی و ... اشاره کرد. بدیهی است تحولات و تغییرات صورت‌گرفته در قالب بازتاب‌های فضایی - کالبدی تأسیس بازارچه محسوب می-

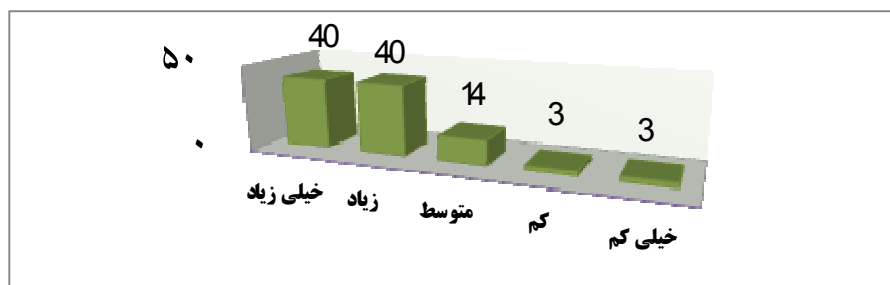
شوند و فعالیت بازارچه آثار و نتایج اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی نیز به‌همراه داشته است. ایجاد اشتغال، کاهش نرخ بیکاری، فقر، محرومیت، توسعه‌نیافتگی، کاهش جرائمی مانند تردهای غیرمجاز مرزی، قاچاق کالا و مواد مخدر، کاهش مهاجرت به خارج از منطقه و تثبیت جمعیت مرزنشین، افزایش دلبستگی مردم به حکومت و ... بخشی از پیامدهای اجتماعی و امنیتی تأسیس بازارچه هستند. در ادامه مطلب به بیان مهم‌ترین بازتاب‌های کالبدی تأسیس بازارچه و همچنین، بررسی شاخص توسعه فضایی - کالبدی از نظر مسئولان و مردم می‌پردازیم. برخی از مهم‌ترین این اقدامات به شرح زیر است:

- احداث و تعریض جاده ترانزیتی بیرجند به بازارچه ماهیرو، برای تردد ماشین‌آلات سنگین که از سال ۱۳۸۸ شروع شده و هنوز به‌طور کامل پایان نیافته است (مصاحبه با فرماندار سریشه، ۱۳۹۱)؛
- احداث جاده آسفالت به ولایت فراه از مرز ماهیرو تا فراه به طول ۱۲۰ کیلومتر (مصاحبه با فرمانده مرزبانی استان خراسان جنوبی، ۱۳۹۲)؛
- وجود تأسیسات و ماشین‌آلات ضروری بازارچه از قبیل باسکول ۶۰ تنی، ساختمان درب ورودی و خروجی، انبار ۵۰۰ تنی جرثقیل و لیفتراک؛
- تأسیس شبکه‌های برق، آب، مخابرات، آب آشامیدنی لوله‌کشی شده؛
- رشد روزافزون تردد ماشین‌آلات سنگین به ورودی بازارچه که به‌طور میانگین در روز، ۱۵۰ کامیون و تریلی در بازارچه تخلیه می‌شوند (مصاحبه با رئیس بازارچه مرزی ماهیرو، ۱۳۹۲)؛
- استقرار ۴۰ کانکس برای انجام فعالیت‌های تجاری و تأسیسات ایمنی از قبیل آتش‌نشانی و فنس-کشی کامل بازارچه؛
- استقرار نهادهای دولتی از قبیل مرزبانی، استانداری، گمرک، سازمان استاندارد و دامپزشکی برای نظارت هرچه بیشتر در امور تجاری بازارچه؛
- عملیات اجرایی احداث مراکز رفاهی از قبیل مهمانسرا، کافه رستوران و نانوايي.

۵. ۱. ۱. توصیف شاخص توسعه فضایی - کالبدی از نظر مسئولان

در رابطه با شاخص توسعه فضایی - کالبدی از نظر مسئولان، داده‌های میدانی حاکی از این هستند که ۳٪ گزینه خیلی کم، ۳٪ گزینه کم، ۱۴٪ گزینه متوسط، ۴۰٪ گزینه زیاد و ۴۰٪ گزینه خیلی زیاد را

انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق‌تر، ۸۰٪ از پاسخ‌دهندگان معتقد بوده‌اند که ایجاد بازارچه در توسعه فضایی - کالبدی منطقه مورد مطالعه تأثیر زیاد و خیلی زیاد داشته است.

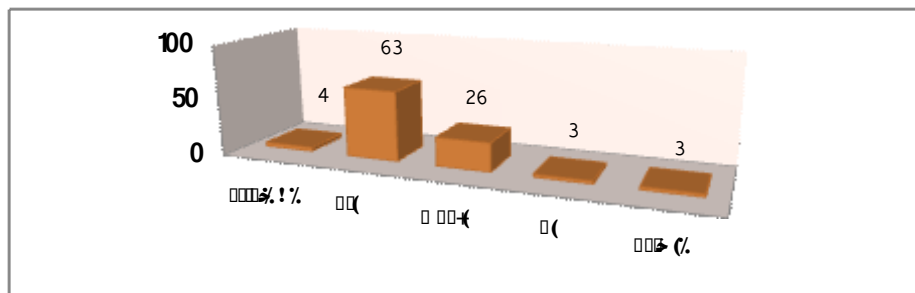

شکل ۴ - نظر مسئولان در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی - کالبدی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۲.۱.۵. توصیف شاخص توسعه فضایی - کالبدی از نظر مردم محلی

به نظر مردم محلی در رابطه با شاخص توسعه فضایی - کالبدی، داده‌های پرسشنامه نشان می‌دهند که ۳٪ خیلی کم، ۳٪ کم، ۲۶٪ متوسط، ۶۳٪ زیاد و ۴٪ خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دیگر، ۲۷٪ از مردم معتقد هستند که فعالیت بازارچه تا حد زیادی منجر به توسعه کالبدی منطقه مرزی شده است.

شکل ۵ - نظر مردم در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی - کالبدی

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۲.۵. تأثیر بازارچه بر کاهش مهاجرت و ارتقای انگیزه مرزنشینان برای سکونت در مناطق مرزی

تأسیس بازارچه در سال ۱۳۸۸ و رونق آن در اوایل سال ۱۳۸۹ به همراه گسترش صادرات آن نسبت به سایر بازارچه‌های استان، باعث شد تا به این بازارچه به عنوان محل ورود و خروج کالا از

استان توجه بیشتری شود. از نتایج مهم این امر، می‌توان به تبدیل روستای درح (واقع در ۴۰ کیلومتری بازارچه) به بخش و نیز گسترش این شهر در ابعاد مختلف اشاره کرد. این امر گرایش مردم مرزنشین را به ادامه سکونت در منطقه مرزی و به دنبال آن، افزایش جمعیت در این بخش به همراه داشته است (مصاحبه با فرماندار سربیشه، ۱۳۹۲). میزان جمعیت بخش مرزی در طی دو دوره زمانی ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ گویای این امر است که در جدول (۱) نشان داده شده است:

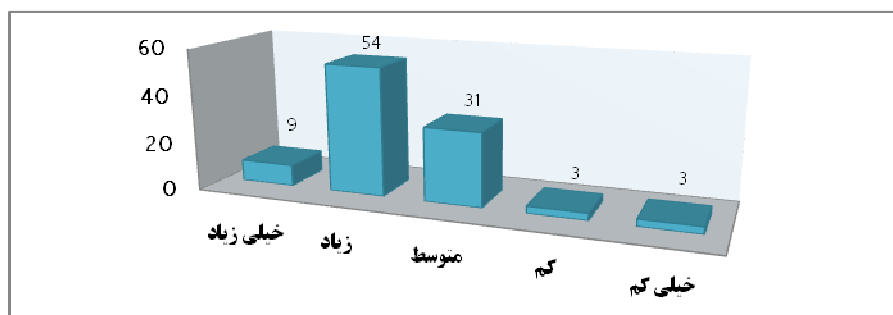
جدول ۱- نتایج سرشماری نفوس و مسکن بخش درح

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰

سال سرشماری	تعداد خانوار	جمعیت
۱۳۸۵	۲۴۴۳	۷۲۰۹
۱۳۹۰	۲۶۳۴	۱۰۰۰۷

۵.۲.۱. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر ایجاد انگیزه برای سکونت از نظر مسئولان

نتایج پرسشنامه نشان می‌دهد ۶۳٪ از مسئولان اعتقاد داشته‌اند که بازارچه بر افزایش انگیزه برای سکونت در منطقه تأثیر زیاد و بسیار زیادی داشته است و ۳۱٪ نیز این تأثیر را در حد متوسط ارزیابی کرده‌اند.

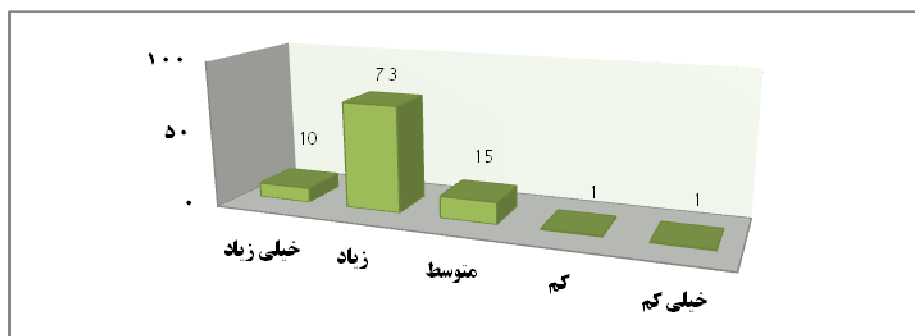
شکل ۶- نظر مسئولان در رابطه با تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۵.۲.۲. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر ایجاد انگیزه برای سکونت از نظر مردم

نظر مردم در مورد تأثیر بازارچه بر افزایش انگیزه سکونت در منطقه مرزی به این صورت بوده است که حدود ۱۵٪ از مردم به گزینه متوسط رأی داده‌اند و ۷۳٪ گزینه زیاد و ۱۰٪ گزینه خیلی زیاد

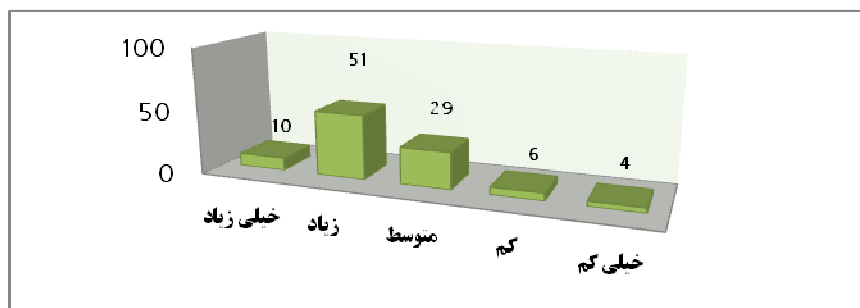
را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق‌تر، بیشتر مردم محلی؛ یعنی، بیش از ۸۰٪ از مردم اعتقاد به تأثیر بسیار زیاد و زیاد بازارچه در افزایش انگیزه سکونت در منطقه داشته‌اند.

شکل ۷- نظر مردم در رابطه با تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۵.۲.۳. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش مهاجرت ساکنان از نظر مسئولان
نتایج مطالعات میدانی نشان می‌دهد ۶۲٪ از مسئولان اعتقاد به روند کاهش مهاجرت، پس از احداث بازارچه داشته‌اند و نزدیک به ۳۰٪ روند کاهش مهاجرت را متوسط می‌دانند.

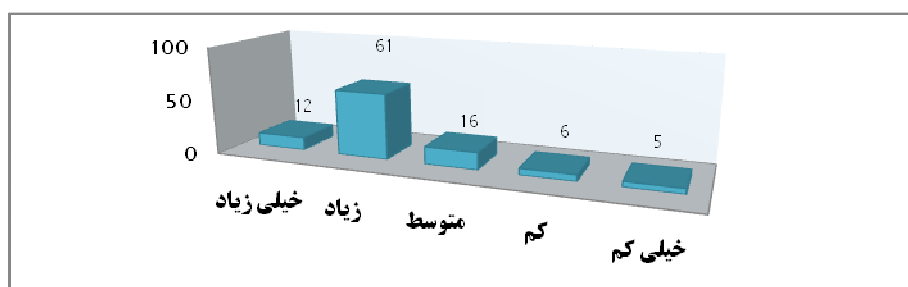

شکل ۸- نظر مسئولان در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش مهاجرت ساکنان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۵.۲.۴. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش مهاجرت ساکنان از نظر مردم
نظر مردم در مورد تأثیر فعالیت بازارچه بر کاهش مهاجرت از منطقه این است که ۱۱٪ از مردم محلی به تأثیر خیلی کم و کم معتقد بوده‌اند، ۱۶٪ به تأثیر متوسط، ۶۱٪ به تأثیر زیاد و ۱۲٪ به تأثیر

خیلی زیاد اعتقاد داشته‌اند. به عبارت دقیق‌تر، ۷۳٪ از مردم به روند نزولی مهاجرت از منطقه مرزی، بعد از احداث بازارچه اعتقاد داشته‌اند.

شکل ۹- نظر مردم در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش مهاجرت ساکنان

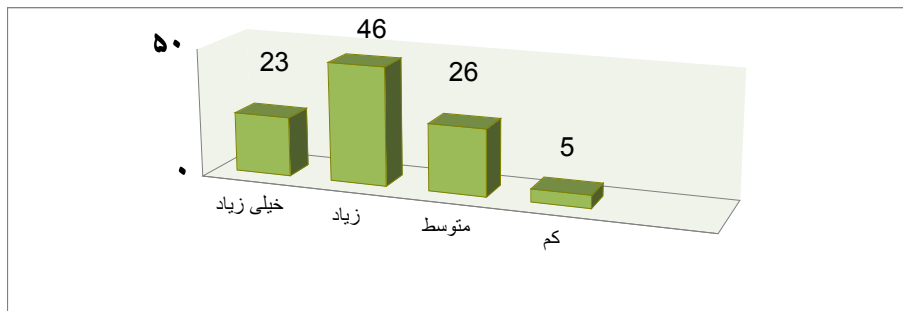
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۳.۵. تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درح

پس از احداث بازارچه مرزی ماهیرود در سال ۱۳۸۸ و رونق روزافزون آن در سال ۱۳۸۹، زمینه توجه هرچه بیشتر به دهستان درح، واقع در ۴۰ کیلومتری بازارچه فراهم شد. از مصداق‌های واقعی توجه به این دهستان از سوی مسئولان می‌توان به ارتقای یافتن این دهستان به بخش و به تبع آن، تأسیس اداراتی مانند شهرداری و بخشداری اشاره کرد. همچنین، گسترش قابل توجه اقدامات عمرانی در بخش‌های مختلف تأسیسات و خدمات زیربنایی و تخصیص مناسب اعتبارات دولتی، منجر به بهبود مناسب شاخص‌های توسعه در منطقه و کاهش محرومیت شد. همین امر موجب افزایش گرایش مردم مرزنشین به ادامه سکونت و فعالیت در منطقه مرزی گردید که خود به عنوان محرک توسعه عمل کرده است و از این رو، به میزان چشمگیری از محرومیت‌های فراوان این بخش کاسته شد.

۳.۵.۱. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درح از نظر مسئولان

نتایج پرسشنامه مسئولان نشان می‌دهد حدود ۷۰٪ از مسئولان اعتقاد داشته‌اند که تأسیس و فعالیت بازارچه منجر به کاهش محرومیت و بهبود شاخص‌های توسعه شده است و فقط ۵٪ به تأثیر کم اعتقاد داشته‌اند.

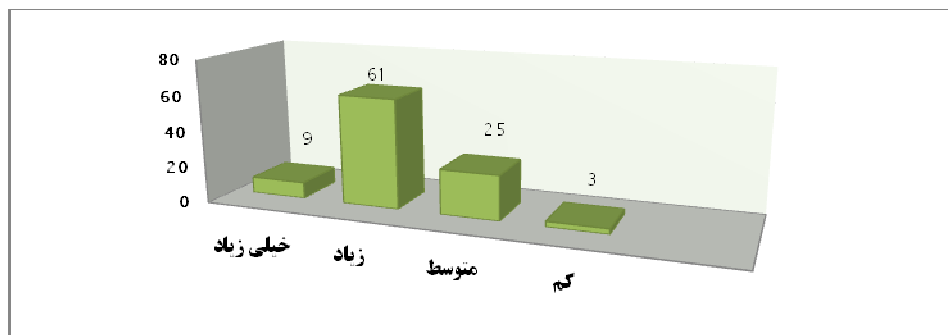

شکل ۱۰- نظر مسئولان در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش محرومیت بخش درج

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۲.۳.۵. توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درج از نظر مردم

نظر مردم در مورد تأثیر مثبت استقرار بازارچه بر کاهش محرومیت منطقه مرزی به این صورت بوده است که حدود ۲۵٪ از مردم به گزینه متوسط رأی داده‌اند، ۶۱٪ گزینه زیاد و ۹٪ گزینه خیلی زیاد را انتخاب کرده‌اند. به عبارت دقیق‌تر، بیشتر مردم محلی؛ یعنی، ۷۰٪ از مردم به تأثیر بسیار زیاد و زیاد بازارچه بر کاهش محرومیت منطقه اعتقاد داشته‌اند.

شکل ۱۱- نظر مردم در رابطه با تأثیر بازارچه در کاهش محرومیت بخش درج

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

۶. ارزیابی فرضیه‌ها

با توجه به اینکه در این پژوهش شاخص‌های اصلی از نظر مردم و مسئولان بررسی تک‌متغیره شده است و سطوح سنجش نیز ترتیبی هستند، از آزمون دوجمله‌ای^۱ استفاده گردیده است. در ادامه،

1 . Binomial Test

یافته‌های مربوط به این آزمون آورده شده است.

۱.۶. فرضیه اول

فرضیه اول این پژوهش به این صورت است: به نظر می‌رسد بازارچه مرزی ماهیرود سریشه در توسعه فضایی - کالبدی منطقه مرزی سریشه نقش مؤثری داشته است.

همانطورکه در بخش یافته‌ها اشاره شد، احداث و فعالیت بازارچه تأثیرات فضایی - کالبدی مشهودی همچون احداث جاده و بهبود شبکه حمل‌ونقل، ایجاد تأسیسات زیربنایی در بخش آب، برق، مخابرات، مراکز اداری و رفاهی و ... داشته است. در ذیل، به بررسی آزمون این فرضیه در دو گروه مسئولان و مردم پرداخته شده است.

۱.۶.۱. آزمون فرضیه اول در رابطه با مسئولان

جدول ۲ - آزمون فرضیه توسعه فضایی - کالبدی در گروه مسئولان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۶	۲	$\leq 2/5$	توسعه فضایی - کالبدی
		۰/۹۴	۳۳	$> 2/5$	
		۱/۰۰	۳۵		

همانطورکه جدول (۲) نشان می‌دهد، از نظر ۹۴٪ از مسئولان، ایجاد بازارچه مرزی توسعه فضایی - کالبدی را به همراه داشته است و از نظر ۶٪ از مسئولان چنین نیست. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معنی داری از ۰/۰۵، بیانگر تأیید فرضیه تحقیق است.

۱.۶.۲. آزمون فرضیه اول در رابطه با مردم

جدول ۳ - آزمون فرضیه توسعه فضایی - کالبدی در گروه مردم

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۷	۷	$\leq 2/5$	توسعه فضایی - کالبدی
		۰/۹۳	۹۳	$> 2/5$	
		۱/۰۰	۱۰۰		

جدول (۳) نشان می‌دهد از نظر ۹۳٪ از مردم، ایجاد بازارچه مرزی توسعه فضایی - کالبدی منطقه را به همراه داشته است و از نظر ۷٪ از مردم چنین نیست. اختلاف نسبت بین این دو مقدار نیز با توجه به پایین بودن سطح معنی داری از ۰/۰۵، بیانگر تأیید فرضیه تحقیق است.

۲.۶. فرضیه دوم

فرضیه دوم این تحقیق، از نظر مردم و مسئولان، به تأثیر مثبت ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود بر افزایش انگیزه سکونت مردم محلی و کاهش مهاجرت از منطقه مرزی اشاره داشته است. نتایج تحلیل پرسشنامه‌ها نشان می‌دهد اکثریت قاطع مسئولان منطقه و مردم محلی و به عبارت دقیق‌تر، بیش از ۹۰٪ از هر دو گروه، بر تأثیر مثبت بازارچه مرزی بر افزایش تمایل مردم به زندگی و اقامت در منطقه اعتقاد داشته‌اند. نکته‌ای که لازم است ذکر شود و در جدول‌های (۴) و (۵) نیز مشهود می‌باشد، این است که دیدگاه مردم و مسئولان منطقه نسبت به تأثیر مثبت فعالیت بازارچه بر افزایش انگیزه سکونت و فعالیت در منطقه مرزی و کاهش مهاجرت مردم محلی بسیار به هم نزدیک است. در نهایت، افزایش قابل توجه جمعیت منطقه مرزی نسبت به قبل از تأسیس بازارچه نیز گواهی بر نقش بازارچه در تقویت انگیزه سکونت مردم محلی می‌باشد.

جدول ۴- دیدگاه مسئولان درباره تأثیر بازارچه بر ارتقای انگیزه سکونت مردم محلی (آزمودن فرضیه)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۶	۲	$2/5 \leq$	ارتقای انگیزه سکونت
		۰/۹۴	۳۳	$2/5 >$	
		۱/۰۰	۳۵		

جدول ۵- دیدگاه مردم محلی درباره تأثیر بازارچه بر ارتقای انگیزه سکونت مردم (آزمودن فرضیه)

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۱۰	۱۰	$2/5 \leq$	ارتقای انگیزه سکونت
		۰/۹۰	۹۰	$2/5 >$	
		۱/۰۰	۱۰۰		

۳.۶. فرضیه سوم

فرضیه سوم به این شکل صورت‌بندی شده است: به نظر می‌رسد توسعه فضایی - کالبدی منطقه مرزی ناشی از فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود، تأثیر قابل توجهی بر کاهش محرومیت منطقه مرزی سریشه داشته است. همانطور که در بخش یافته‌های تحقیق به تفصیل اشاره شد، ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود منجر به استقرار و توسعه قابل توجه زیرساخت‌های شبکه حمل و نقل، آب، برق و مخابرات در منطقه مرزی شده است. افزون‌براین، در توسعه فضاهای اداری - اجرایی، رفاهی، خدماتی چون بانک، بیمه، مهمانسرا، سردخانه، انبار و... در محدوده بازارچه نقش مؤثری داشته است؛ براین اساس، می‌توان گفت تأسیس و فعال‌ساختن بازارچه مرزی ماهیرود منجر به بهبود شاخص‌های توسعه و کاهش محرومیت در منطقه مرزی شده است. علاوه‌براین و همانطور که در جدول‌های (۶) و (۷) نشان داده شده است، اکثر قاطع مردم و مسئولین و به عبارت دقیق‌تر، ۹۴٪ از پاسخ‌گویان از میان مردم محلی و مسئولین منطقه مرزی، به تأثیر قاطع استقرار و فعالیت بازارچه مرزی بر بهبود شاخص‌های توسعه و کاهش محرومیت منطقه مرزی اعتقاد داشته‌اند.

جدول ۶- آزمون فرضیه کاهش محرومیت در گروه مسئولان

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی‌داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۶	۲	$\leq 2/5$	کاهش محرومیت
		۰/۹۴	۳۳	$> 2/5$	
		۱/۰۰	۳۵		

جدول (۶) نشان می‌دهد از نظر ۹۴٪ از مسئولین، ایجاد بازارچه مرزی کاهش محرومیت را به‌دنبال داشته است و از نظر ۶٪ از مسئولین چنین نیست. اختلاف نسبت بین این دو مقدار، با توجه به پایین بودن سطح معنی‌داری از ۰/۰۵ بیانگر تأیید فرضیه تحقیق است.

جدول ۷- آزمون فرضیه کاهش محرومیت در گروه مردم

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۲

معنی‌داری	درصد آزمون	درصد مشاهده	تعداد	طبقه	
۰/۰۰۰	۰/۵۰	۰/۰۶	۶	$\leq 2/5$	کاهش محرومیت
		۰/۹۴	۹۴	$> 2/5$	
		۱/۰۰	۱۰۰		

جدول (۷) نشان می‌دهد از نظر ۹۴٪ از مردم، ایجاد بازارچه مرزی کاهش محرومیت بخش درح و سریشه را به همراه داشته است و از نظر ۶٪ از مردم چنین نیست. اختلاف نسبت بین این دو مقدار، با توجه به پایین بودن سطح معنی‌داری از ۰/۰۵ بیانگر تأیید فرضیه تحقیق است.

۷. نتیجه‌گیری

بررسی و تبیین بازتاب‌های فضایی تصمیمات و اقدامات سیاسی، ازجمله مهم‌ترین کاربردهای دانش جغرافیای سیاسی است. تجربه بسیاری از کشورها و همچنین، برخی از مناطق ایران نشان می‌دهد که فعال‌ساختن بازارچه‌های مرزی دارای اثرات و بازتاب‌های مثبتی در منطقه مرزی بوده است. در این راستا، این پژوهش به بررسی و تحلیل پیامدها و آثار فضایی-کالبدی بازارچه مرزی ماهیرود سریشه در سطح محلی و منطقه مرزی پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد این بازارچه چه در سطح خرد در محدوده سکونتگاه‌های روستایی و چه در سطح منطقه مرزی و بخش‌هایی از استان خراسان جنوبی، تأثیرات مثبتی در ابعاد کالبدی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی داشته است؛ همانطور که احداث راه آسفالت به بازارچه و بهبود خطوط حمل‌ونقل، ساخت مراکز و انبارهای تجاری و توسعه خدمات شهری از قبیل آب، برق، تلفن و ... از اثرات ایجاد و فعالیت این بازارچه در بخش کالبدی می‌باشد. تا قبل از احداث این بازارچه، بخش درح یکی از محروم‌ترین و مهاجرپرست‌ترین مناطق استان به‌شمار می‌رفت که با احداث این بازارچه و اشتغال‌زایی ناشی از آن، به میزان زیادی از محرومیت این بخش کاسته شد و همچنین، با افزایش انگیزه سکونت مانع از تشدید جریان مهاجرت از منطقه مرزی شد. افزون‌براین، با فعالیت این بازارچه، منطقه مرزی سریشه از امنیت قابل‌قبولی برخوردار شده است. این گسترش امنیت منطقه مدیون دید دوسویه به مناطق مرزی (روابط متقابل توسعه و امنیت) است؛ بنابراین، براساس تجزیه و تحلیل مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی می‌توان گفت که هر سه فرضیه این پژوهش تأیید شده‌اند.

۸. تقدیر و تشکر

مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی با عنوان «بازتاب‌های سیاسی- فضایی بازارچه‌های مرزی (نمونه موردی: بازارچه مرزی ماهیرود سریشه در استان خراسان

جنوبی) می‌باشد. نگارندگان لازم می‌دانند از دانشگاه فردوسی مشهد به دلیل حمایت‌های مادی و معنوی از این پژوهش قدردانی نمایند.

کتابنامه

۱. اداره کل مقررات صادرات و واردات وزارت بازرگانی کشور. (۱۳۸۰). *مقررات صادرات و واردات*. تهران: نشر بازرگانی.
۲. امینی نژاد، ک.، و بوچانی، م. ح. (۱۳۸۳). بازارچه مرزی بانه فرصتی برای پایداری شهر و پیرامون. *ماهنامه پژوهشی-آموزشی اطلاع‌رسانی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری*، ۶(۶۳)، ۶۳-۶۰.
۳. برزگران، ح.، و ریاسی، م. (۱۳۹۱). *جغرافیای استان خراسان جنوبی*. تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۴. پرسکات، ج. (۱۳۵۸). *گرایش‌های تازه در جغرافیای سیاسی* (د. میرحیدر، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. حافظ‌نیا، م. ر. (۱۳۷۹). *مبانی مطالعات سیاسی-اجتماعی* (جلد اول). قم: سازمان حوزه‌های علمی خارج از کشور.
۶. جمعه‌پور، م.، و طالبی، م. ع. (۱۳۹۰). بررسی تعاونی‌های مرزنیسان در توسعه مناطق مرزی خراسان جنوبی. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۳(۱۰)، ۶۹-۶۷.
۷. زرقانی، س. ه. (۱۳۸۶ الف). عوامل ژئوپولیتیک مؤثر بر نقش و کارکرد مرزها با تأکید بر مرزهای ایران. *فصلنامه ژئوپولیتیک*، ۳(۲)، ۱۱۹-۱۱۷.
۸. زرقانی، س. ه. (۱۳۸۶ ب). *مقدمه‌ای بر شناخت مرزهای بین‌المللی با تأکید بر کارکرد امنیتی-انتظامی مرزها*. تهران: دانشگاه علوم انتظامی ناجا معاونت پژوهش.
۹. سازمان بازارچه‌های مرزی استان خراسان جنوبی. (۱۳۹۲). *عملکرد بازارچه‌های مرزی استان*. بیرجند: استانداری خراسان جنوبی.
۱۰. عندلیب، ع. ر. (۱۳۸۰). *نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات دانشکده فرماندهی ستاد سپاه.
۱۱. کامران، ح.، و محمدپور، ع. (۱۳۸۸). تحلیل کارکرد بازارچه مرزی باجگیران. *نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران*، ۶(۱۸ و ۱۹)، ۱۱-۹.

۱۲. محمدپور، ع.، و احمدی پور، ز. (۱۳۸۵). نقش تحول کارکرد مرز بر فضای جغرافیایی بخش باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان. *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، ۱۰ (۴۸)، ۱۴۷-۱۴۵.
۱۳. محمدپور فیلسور، ع. (۱۳۸۱). *بازگشایی مرزها و تأثیر آن بر مناطق مرزی* (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۱۴. محمدی، ر.، و فخرفاطمی، ع. (۱۳۸۴). نقش بازارچه‌های مرزی در توسعه فضایی مناطق مرزی. *فصلنامه ژئوپلیتیک*، ۱ (۱)، ۵۸-۵۴.
۱۵. محمودی، ع. (۱۳۷۹). *موانع و مشکلات بازارچه‌های مرزی در توسعه منطقه‌ای*. تهران: انتشارات پژوهش‌های بازرگانی.
۱۶. مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵). *سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان سریشه*. بیرجند: سالنامه آماری استان خراسان جنوبی.
۱۷. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). *سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان سریشه*. بیرجند: سالنامه آماری استان خراسان جنوبی.
۱۸. مصاحبه با الهی مدیر بازارچه مرزی ماهیرود، شهریور ۱۳۹۲.
۱۹. مصاحبه با حسین پور فرماندار سریشه، آبان ۱۳۹۱.
۲۰. مصاحبه با رفیعی فرمانده کل مرزبانی استان خراسان جنوبی، آبان ۱۳۹۲.
۲۱. مهدیزاد، ص. (۱۳۸۹). *تحلیل بازتاب‌های سیاسی فضایی بازارچه‌های مرزی (نمونه موردی: بازارچه مرزی باشماق مریوان)* (پایان نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
22. Chandoevmit, W., Yongyuth, C., & Srawooth, P. (2004). *Thailand cross border economy*. Thailand: Thailand Development Resource Institute.
23. Glassner, M., & Fahrner, C. (2004). *Political geography*. USA: John Wiley and Sons.
24. Leebouapao, L., Phonesaly, S., Phetsamone, S., Souphith, D., & Vanthana, N. (2004). *Lao PDR crossborder economy, case study in Dansavanh, Savannakhet, and Houaysai/ Tonpheung, Lao PDR*. Retrieved from <http://catalog.hathitrust.org/Record/007262125>,
25. Taylor, P., & Flit, C. (2000). *Political geography*. England: Prentice Hall.